

Fotó: BvOP Fotó – Apró Andrea

HOROGKERESZT ÉS HÓFEHÉRKE

MAGYAR BÖRTÖNTETOVÁLÁSOK A '80-AS ÉVEKBEN

A Bakos Zoltán által a '80-as évek első felében készített, börtöntetoválásokat ábrázoló fotósorozatot korábban antropológusok, szociológusok és büntetés-végrehajtási szakemberek is elemezték már. A tanulmány elsősorban arra keresi a választ, hogy több mint 30 év elteltével milyen jelentéseket és interpretációkat kapcsolhatunk az említett alkotásokhoz. A szerző a tetovált nőalakok, mesefigurák, a vágyott nyugati életstílus szimbólumai, illetve a börtön világához köthető jelképek elemzésén keresztül azokat a stratégiákat mutatja be, amelyek segítségével a '80-as évek fogvatartottai stigmatizált identitásukat új kontextusokba helyezték és újraalkották.

Anthropologists, sociologists and law enforcement professionals have analyzed a collection of photos taken by Zsolt Bakos in the 1980s, which depict Hungarian prison tattoos from that decade. More than 30 years later, this study primarily aims to explain the various meanings and interpretations that can be attached to the images that Bakos captured. Through the analysis of tattooed female figures, cartoon characters, the symbols of the desired Western lifestyle and emblems of the former prison world the author presents strategies by which prisoners were able to put their stigmatized identities in new contexts and thus re-create them.

A négy lábú hamburger

„Na, mutasd meg a pszichológusnőnek is!” – biztatják a délutáni foglalkozás résztvevői András¹, az új csoporttagot. – Nézze meg, odavarrtak a karjára egy négy lábú hamburgert!” András szégyenlősen tűri fel az ingét, és rábök a pálcikalábakon egyensúlyozó zsemleszerű oválisra: „Még Tökölön csináltattam, fk.-ban. Eredetileg egy teknősbéka akart lenni. Mert hát az sokáig él.”

A napjaink divatos tetoválásmintázaival (távoli kultúrák egzotikus jelképei, nonfiguratív ábrák, idegen nyelvű szövegek stb.) büszkélkedő fiatal fogvatartottak többnyire megmosolyogják a késő Kádár-kor börtöneiben készült testdíszítéseket. Mindenekelőtt nevetségesnek tűnik számukra a korabeli technika és képminőség: „A proli, csóró tetoválófelszerelés alapja egy 3–5 cm hosszú varrótű volt – emlékszik vissza László –, amelynek a hegyét egy-két percig körbeforgatva dörszöltük csizólópapíron. Tű híján megtette egy törött padlóburkoló lap vagy mosdócsésze is. A tűre szorosan feltekertük a cérnát addig, amíg a tű hegyéből csak egy 1 mm-es rész látszott ki. Ezt pusztán kényelmi szempontból beleolvasztottuk egy fogkefe nyelébe. Amikor ezzel a sufnituninggal elkészültünk, jöhetett a mindenféle sterilitást nélkülöző tetoválófesték előállítás, amit általában pedofilokon, gyerekgyilkosokon meg hasonlókön kísérleteztünk ki.”

A tetoválási eljárások kezdetlegessége mellett a fiatal elítéltek számára feltűnő a '80-as évekre jellemző mintakészlet – sok esetben a börtönkönyvtárakban hozzáférhető Búvár Zsebkönyvekből, az Interpress Magazinból vagy a Füles újságban megjelent képregényekből kiollózott képek alapján készített tetoválások – egyneműsége is. Ahogy János, egy 1983 és '87 között büntetést töltő elítélt mesélte: „Nem úgy volt, mint most, hogy a fél szint tele van tetkósújsággal. Tökölön nem nagyon voltak minták, úgyhogy egymásról lestük le a tradíciót.” Mindezzel kapcsolatban jegyzi meg Fliegauf Gergely², hogy a '90-es évek szerteágazó börtönművészetével összehasonlítva az azt megelőző évezed szimbólumkincse (pl. az „ÜSS!”, „Világ csavargója”, „Bűn az élet” feliratok vagy az ötpont-tetoválás) még viszonylag egységes jelentéssel bírt, emiatt a jelenleginél homogénebb fogvatartotti szubkultúrát jelenített meg.

Mivel a Kádár-kori börtönművészek nem készíthettek fotókat a tetoválásokról, lényegében elítélttársaik teste szolgált számukra portfólióként³. „Nemritkán előfordult, hogy valakinek olyan híre volt az adott mintában – folytatja László –, hogy direkt a tetkók miatt utaztak az emberek egyik bévéből a másikba, mindenféle elképesztő indokokkal. Én is varrogattam akkoriban. Jöttek a rabok, és nem hozták magukkal a családi fényképeket, mint most, hanem érdeklődtek, hogy milyen rajzok vannak egyáltalán, aztán miután lekádereztek a művész tehetségét és az árfekvést, ráböktek arra, ami éppen megtetszett. [...] Egy időben eljutottam odáig, hogy a művész utyan sohasem láttam, de az alkotásait már messziről felismertem. Volt, hogy később a Balatonon hívtam meg egy vadidegen srácot egy sörre csak azért, mert kiszúrtam, hogy az általam nagyra becsült Sáska hízmése volt a hátán.”

1 A fogvatartottak azonosítását elkerülendő az írásomban idézett elítéltek nevét megváltoztattam.

2 Fliegauf G. (2014a)

3 Fliegauf G. (2014a)

A '80-as évek börtönviszonyait ismerő fogvatartottak elbeszélései szerint a korabeli tetoválások a jelenleginél alkalmasabbak voltak az elítélthierarchiában betöltött pozíció jelzésére is. „Menők, pénzesek meg tudták fizetni vagy szerezni a legkiválóbb minőséget – mesélte Miklós. – A megvetetteket, pedrókat, gyerekbántalmazókat meg nemcsak csicskázatták, meg elvették mindenüket, de meg is jelölték. Gyakran férfi nemi szervvé rajzolták át az orrukat, vagy legyet meg ilyen csótányokat tettek rájuk, és az udvaron persze mindenki próbálta ezeket a bogarakat elhessegetni az arcukról. Nem túl finoman, ugyebár. Azt mondtuk, addig lehet ütni, amíg el nem repül! Na, aki ilyen tetkókkal bírt, annak már nem volt kérdéses a bűncselekménye meg a helye sem onnantól.” László arról mesélt történeteket, hogy hogyan sikerült egyes tetoválóművészeknek az árulók, besúgók bizalmába férkőzni („Hallod, testvér, ki varr lak gyönyörűen! Olyan lesz, mint a Szentírás! Példaértékű!”), majd a megrendeléssel éles ellentétben álló szöveget azok hátára tetoválni („Az egyik csávó például megvárta, amíg a smasszerok bementek az udvarról, és lekapta a pólóját. »Na, ki a király?!«, üvöltözte, a két keze a magasban, mintha ő lenne Tyson. Mindenki lefagyott. A hátán, a csodaszép minta közepén a tudtán kívül ott állt a felirat: »Köcsög vamzer vagyok!«”).

2016 júniusában a BvOP-könyvtár raktárának újrendezésekor számos fogvatartotti tetoválást ábrázoló fotó került elő, amelyeket a '80-as évek első felében készített Kovács Ákos kutatásaihoz Bakos Zoltán⁴. Noha a képanyagot időközben etnográfusok, szociológusok és büntetés-végrehajtási szakemberek is feldolgozták⁵, több mint harminc évvel a sorozat elkészülte után talán érdemes ismét feltennünk a kérdést: ha a személyes halálunkat is túlélő tetoválások által lényegében beleírjuk magunkat a mindenségbe⁶, akkor miféle üzeneteket tudunk kiolvasni egy letűnt korszak váratlanul előbukkant palackpostájából?

Macskabajszos mell és Lotti-arc – a leggyakoribb motívumok

„Valaki el tudná magyarázni – kérdezem értetlenkedve a drogprevenciós csoport tagjait, miután többszörre néztem végig az OP-könyvtárból előkerült, az elítéltekre jellemző »hegemon maszkulinitásnak« ellentmondó képeket –, hogy egy felnőtt férfi miért rajzol vonalkákat meg macskafüleket a mellbimbója köré?” Lajos, egy idősebb fogvatartott nevetni kezd, váratlanul kigombolja az ingét, és körbemutatja a mellkasán lévő, általam emlegetett ábrákat. „Mit tudom én? Unatkozunk fiatalkorúba, dobiztunk, fogadásokat kötöttünk, meg rengeteget röhögtünk. Akkor nagyon jó poén volt, és igazából most sem bánom.”

Ruzsonyi Péter⁷ szerint az általa vizsgált rabtetoválásoknak tulajdonított kutatói interpretációk a legtöbb esetben nem egyeztek meg azokkal a személyes jelentésekkel, amelyeket a fogvatartottakkal készített mélyinterjúk tártak fel. Noha a fotókon

4 A tanulmányban megjelenő fényképeket Bakos Zoltán készítette

5 Ld. pl. Kovács Á. (1987); Ruzsonyi P. (1988); Szabó I. (1989)

6 Solymosi K. (1987)

7 Ruzsonyi P. (1988)

szereplő tetoválások tulajdonosait sajnálatos módon nem tudjuk már kifagatni az élettörténetük és a testüket borító ábrák összefüggéseiről, a továbbiakban elsősorban azokat a lehetséges jelentéseket vizsgálom, amelyek a '80-as évekre visszatekintve aktuálisan elérhetőnek és kézenfekvőnek látszanak (ily módon pedig – akár a fenti történet a drogvención – talán többet árulnak

el a jelenlegi elképzeléseinkről és előítéleteinkről, mint a korabeli börtönművészetről és -szubkultúráról).

Kovács Ákos⁸ sorozáson megjelent férfiak tetoválásait hasonlította össze börtönbüntetésüket töltő elítéltekével a '80-as években. Míg a testre írt szövegek között mindkét csoportban a női nevek voltak a legelterjedtebbek, addig a képeknél másképp alakult a sorrend. A fogvatartottak leggyakrabban női arcokat és alakokat tetováltak magukra – a „nem nyilvántartott” fiatal emberek között azonban ez a minta szinte elő sem fordult.

Kunt Ernő⁹ szerint a női alakok testbe írása erotikus ingerkeltésre szolgál egy szexuális deprivációkkal jellemezhető környezetben¹⁰. Az explicit/pornográf képeket tartalmazó magazinok relatív hiánya a '80-as évek kezdetén részben alátámasztja Kunt megállapításait: a fogvatartottak bőrfelületén gyakran változatos erotikus jeleneteknek lehetünk tanúi (noha szigorúan csak női szereplők felvonultatásával). A legérdekesebb ugyanakkor, hogy sok esetben a megszépített, idealizált, szelíd női portrék (az arcokat felismerhetően a Pöttyös könyvek borítóiról, például *A két Lotti* 1972-es kiadásának illusztrációiból másolták a művészek) vegyülnek össze meztelen, fürdőruhás, illetve erotikus pózokba állított testekkel¹¹. A Szűz Mária- és Mária Magdolna-féle szélsőséges női archetipusok keveredése jól látható annak az elítéltnak a hátán is, ahol egy angyalarcú, ápolónőszerű portré jobb oldalán egy vadállatot ledőfő, barbár asszony, a balján, illetve alatta pedig egy-egy meztelenül/félmeztelenül pózolónőalak látható. Hasonlóképpen: az egyik elítélt bal karján egy, a két világháború közötti magyar filmszínésznő arcát idéző fiatal női arc alá került a felirat: „GONOSZ”.

Napjaink börtöntetoválásaival összevetve a legszembetűnőbb különbség a korabeli nőalakok *sematizáltsága*. A jelenleg három éve börtönbüntetését töltő M. Gábor testdíszítésein például szépen nyomon követhetők a családi változások. A szíve fölötti képen a kisfia még csecsemő, a felesége vidáman mosolyog. A mellkas másik oldalán a gyermek első születésnapja látható, mellette az asszony szomorúan figyel. „Akkor kerültem be – mondja Gábor. – Folyamatosan küldik a képeket, én meg megfizetem itt a legjobbakat, és feltetováltatom magamra őket, hogy lássák otthon: nem hiábavaló az áldozat, amit értem hoznak.” Amikor Gábornak sikerül olyan mobiltelefonhoz

8 Kovács Á. (1987)

9 Kunt E. (1987)

10 Vö. Sykes, G. M. (1958)

11 Vö. Szabó I. (1989)

jutnia a börtön feketepiacán, amivel megörökítheti a legújabb „hímzéseket”, a feleségének és a fiának küldött, az ő képmásukkal ékesített testét ábrázoló fotók segítségével a kettészakadt, két párhuzamos síkon futó családtörténet lényegében „közös történetté” válik.

Gábor egyéniesített, már-már fotorealisztikus tetoválásaihoz képest a '80-as évek nőalakjaiban jól felismerhető néhány típus. Mintha az alkotások nem konkrét lányokat és asszonyokat jelenítenének meg, hanem a prototipikus nőiességet, ami fájdalmasan hiányzik a börtönök világából. (Ahol a rajzokat mégis megpróbálják „személyre szabni”, ott neveket írnak az egyenarcok alá. Ily módon szinte ugyanaz a nőalak az egyik képen „Évi”, a másikon „Marika”, a harmadikon pedig „Babám”). Ahogy Hoppál Mihály¹² fogalmaz, a tetoválás aktusa során fogvatartottak képesek megrajzolni a *hiány általános jeleit* (a szabadság és a szeretet, illetve a szexualitás hiányát), majd a bőrbe vésvé kitörölhetetlen, örök mementókká alakítani azokat: „az élettörténet elszálló pillanatidejét”. Kérdés természetesen, hogy miért fontos, hogy a börtöndeprivációkat idéző tárgyakkal a fogvatartott a saját testén állítson örök emléket. „Ez vagyok én – indokolja „televarrt” testét a korábban már idézett János. – Időtöltés, unalom, ezzel sok újat nem mondok, nem? Inkább úgy fogalmaznék, hogy ez is én vagyok. Nem véletlen, hogy itt a kezemen minden heg egy-egy börtönvének felel meg. Ezeket én vágtam magamnak. Mert az, hogy itt vagyok, az mindig valamilyen holtpontra eljuttatott. És így rakosgatom magam össze.”

Az angyalarcú, ugyanakkor démontestű nők mellett a '80-as évek börtöntetoválásai között feltűnő a mesealakok túlsúlya is. „Jaj, most miért kell mindenki kiakadni? – kérdez vissza egy fiatal, erőteljes testalkatú fogvatartott, amikor arról érdeklődöm, hogy napjainkban is népszerűek-e a rajzfilmfigurák. – Maga talán nem volt gyerek? Na, nekem pár éve ez volt a kedvencem, fk.-ban fel is rakattam, azokra az éveimre emlékeztet – mutat a karján lévő Spongyabob-figurára. – Mennyire másképp vettem fel a bőrit akkor, hihetetlen!” Noha a mesefigurák utalhatnak gyerekkor- vagy aranykor-nosztalgiára is, sok esetben az „infantilizmusnál” és a kutatók által azonosított „érzelmi éretlenségénél”¹³ jóval gazdagabb a hozzájuk kapcsolható jelentéstartomány. „Annyi a gonoszság körülöttem meg bennem is – mutatja az állatfigurákat ábrázoló

12 Hoppál M. (1987)

13 „A sok mesefigura és állatka annak az életkorhoz kötött fejlődési stádiumnak a kifejeződése – jegyzi meg Cserne István (1987), melyen vizsgált személyünk lényegében nem jutott túl: a passzív ellátottságra, a gondtalan életre való igényt fejezik ki”. Ld. még Ruzsonyi P. (1988); Rozycki, A. (2007).

tetoválásait Erik –, hogy egyszerűen muszáj néha félretennem mindent, és meséket nézmem. Hogy meglegyen az egyensúly, a jó és a rossz, a jin és a jang között, ahogy ez a jel is mutatja itt a jobb oldalamon. Vicces, mi, hogy így álcázom magam a hülyeséggel, belül meg kivagyok teljesen.”¹⁴ Szabó Ildikó¹⁵ kiemeli, hogy a Disney- és egyéb, népszerű képregény-figurák a ’80-as években a nyugati kultúra ismeretét, a jóléretsültséget jelképezhették. A jóléti társadalmak vágyott, kispolgári idilljét – s ily módon talán „az első világháború utáni falvédőboldogság” szocialista utódainak is tekinthetők.

Egyes fogvatartottak a gyermekkorúakkal való kapcsolattartás fontosságához kötik a mesealak-tetoválásokat. Ahogy akad olyan apa, aki minden délután megnézi a mesét a tévében, és utána hívja csak fel a kisfiát, hogy megbeszélhessék a látottakat (azaz az együtt tölthető idő hiányát hidalja át akkor, amikor különböző terekben, de mégis *együtt* nézik a műsort), úgy vannak, akik épp az infantilisnek tűnő képek segítségével kerülnek közelebb a kicsikhez: „Biztos, hogy a legtöbb ilyen dedós, dilis mesefigura fk.-ban készült, sokszor bedobizva, betépve – írja a saját „varrókarrierje” kezdeteiről László. – Láttam olyan fiatalkorút, aki azért tetováltatott mesefigurákat, mert a tulajdonságaik tetszettek neki, Dagobert bácsi pénze, a Gyalogkakukk fürge-sége meg a Maci Laci, mert »az mindent elvesz, amire szüksége van«. De azért vannak kivételek. Egy 50-60 körüli férfi még a rendszerváltás előtt egyszer A nagy ho-ho-ho-horgászt kérte tőlem, szigorúan a csalival, a Kukaccal, mert a hároméves unokájának az volt a kedvenc meséje, és szeretne volna megörvendeztetni őt a beszélőn. Aztán poénosan megjegyezte: »Ha egyszer meghalok, talán a Kukac kollégái is jobb bánásmódban részesítenek!«. A tököli kórházban meg láttam egy nőt egy sellőt, az akkoriban férfiak között is nagyon futott. Nem tudta könnyek nélkül felidézni, hogy a képet a kislánya miatt varratta fel, akit éppen ebben a kórházban hozott a világra.”

Szabó Ildikó¹⁵ a Monarchia korából származó tetoválásokat vetette össze a késő Kádár-kor börtönmintáival. Tanulmányában megállapítja, hogy az újabb ábrák esetében váratlanul nagy jelentősége, sőt a személyiséget sorsában, illetve egzisztenciájában meghatározó következménye lett egy korábban elhanyagolható tényezőnek: a politikai rendszerhez való viszonynak. „Megjelentek a politikai szembenállást vagy másképpen gondolkodást kifejező tetoválások. Tovább éltek természetesen a korábbi – lojalitást, állampolgári és nemzeti identifikációt kifejező – tetoválási hagyományok is. Tartalmuk azonban átpolitizálódott, politikai vonatkozásuk közvetlenebb lett.” A Kádár-korban fogva tartottak tetovált teste ily módon az elnyomó rendszerrel szembeni politikai fenyegetés jelzéseit is képes volt a külvilág felé küldeni¹⁶.

A rendszerellenesség egyfelől a nyugati életstílus szimbólumainak mitizálásában és testfelületre írásában érhető tetten a hazai büntetés-végrehajtási intézetekben¹⁷.

14 Vö. mindezt Vass Zoltán megállapításaival (2015): „Speciális eset a képregény-figura vagy mesefigura tetoválása: kifelé csökkenti a tetoválás jelentőségét, súlyát, viccnek, jópofa dolognak, jelentéktelennek tüntetve fel (miközben nagyon is fontos a viselőjének).”

15 Szabó I. (1989)

16 Vö. Csabai M. (2015)

17 Megemlítendő ugyanakkor, hogy a ’90-es évektől a mainstream kultúrába szivárgó „ósi”, a „nyugati civilizációtól meg nem fertőzött”, egzotikus kultúrák és szimbólumaik iránti érdeklődés (vö. Kapitány Á. és Kapitány G., 2000) nem jelenik meg a ’80-as évek börtöntetoválásain (ezzel ellentét-

Megjelennek egy, a '80-as években még egzotikusnak tűnő életstílus kellékei és jelképei (pálmafák, pezsgőspoharak, sportautók, „Itáliánó”, „Kaszília” feliratok, az „el-lenséges” nyugati országok zászlói, címerei, sportcsapatemlékmái és így tovább)¹⁸. A különböző zenekarok logói (Beatles, Rolling Stones, továbbá békejelek, „Free”, „Hels Angels” [*sic!* – F. T.], „Make love, not war!” típusú szlogenek) egyúttal a nyugat-európai és amerikai ifjúsági szubkultúrák/ellenkultúrák részleges ismeretéről is tanúskodnak. A hippi (ld. a rendkívül elterjedt és a társadalomba való beilleszkedés és lehorgonyzás lehetetlenségét kifejező „Világ csavargója” tetoválást), illetve az antiszociális életstílusok (ld. a törvénytelenység tiszteletével összefüggő „Bűn az élet”, illetve „Kaland az élet – Kurvák” feliratokat) kultuszát megfogalmazó és kialakító tetoválások természetesen éles ellentétben álltak a szocialista ember fegyelmezett- és szabadságeszményével. Míg a kommunista ifjúság a „felszabadított test” élményét kizárólag „a szabadidő hasznos eltöltésének diskurzusán” keresztül ismerhette meg (ahol is a pihenés nem öncélú cselekvés volt, hanem a kemény munkához kötődött: csak azután következhetett, és kizárólag a munka legitimálhatta¹⁹), addig a „világ csavargói” az idő, a test és a szexualitás felszabadításának lehetőségeit igyekeztek kidolgozni. Úgy tűnik, a rendkívül figyelemfelhívó, tetovált test látványa – azaz a test előtérbe állítása – már önmagában is a puritán társadalom kötelező normáival és mintáival való szembeszegülésnek számíthatott a '80-as években²⁰. Ennek a tabuszegésnek lehetnek további példái a korabeli erkölcsiségre, illetve emocionalitás- és családesheményre fittyet hányó, fentebb már említett nőalak- és szexjelenet-tetoválások is.

A büntető hatalommal, illetve magával a börtönnel mint intézménnyel való szembenállást leggyakrabban a csuklón szét-pattanó bilincsekkel és láncokkal, illetve a győzelem egyezményes jelét mutató, ámde megbilincselte kezekkel fejezték ki a '80-as évek tetoválóművészei. László írásában a következőképpen emlékszik vissza a rendszerváltás-korabeli lázadókra: „A börtönben és különböző zárt intézetekben amúgy is nagy a hajlandóság minden olyan tetoválásra, amivel ki lehet fejezni a rendszernek

ben azonban lásd napjaink rendkívül elterjedt nonfiguratív, maori, japán stb. tetoválásait, a kínai és arab írásjeleket és így tovább). A Távol-Kelet ekkor még kizárólag a karatefilmek hőseinek alakjában – tehát elsősorban a nyugati izlés és a popkulturális mitológia felértékelődéseként – tűnik fel az elítélttetoválásokon.

18 Talán ebben a csoportban említhetjük meg ismét a Disney-figurákat. Mai szemmel furcsának tűnhet a felkarra tetovált Mickey egér vagy Donald kacsa „rendszerellenes aktusként” való interpretációja, azonban feltételezhetjük, hogy a nyugati rajzfilmhősök a „Coca-Cola” és az „USA” feliratokhoz hasonlóan a „rivális” kapitalista társadalmak szimbólumaiként is funkcionálhattak.

19 Vö. Somogyvári L. (2014)

20 Vö. Voight V. (2013)

való ellenszegülést. Erre a legjobb példám Csipesz. Szent Adorján napján, amikor szüőkölködtünk a programokban, kitalálta az elítéltek védőszentjét. Egy átdobizott éjszaka után a következő feliratot varratta a mellkasára ötcentis betűkkel: »Éljen örök-ké Szent Richárd, az elítéltek védőszentje!« (*Utalás Richter Richárd fogvatartottra, aki 1984-ben több felügyelőt megölt és megsebesített a szegedi bv. intézet bútorgyárában – F. T.*). Amikor kitisztult az elméje, már nem merete villogtatni a művet. Akkoriban ez Szegeden felért egy őrtámadással. De emlékszem olyan szimbólumra is, amelyben egy ötágúcsillag-formájú, háromemeletes, rácsos ablakú épületet betekertek szögesdrótbá, és minden ablaka alatt a falon vöröslő vérfolyások látszottak. Láttam olyan kéztőre tetovált láncot mindkét tenyér alatt, aminek az utolsó szeme szétnyílvá mutatta a rabláncból való megszabadulást²¹.

Az említetteknel is érdekesebbek azok a szimbólumok, amelyek – a jeltest állandósága ellenére – lényeges jelentésmódosuláson mentek keresztül a történelmi korszakok változása során²¹. Ezekben az esetekben nem csupán az *aktuális* kulturális környezet, hanem annak történetileg egymásra rétegzett mintázatai is ráírják magukat a megjelölt testekre²². A kereszt például a vallásos/spirituális tartalmak mellett a kommunizmus ideológiájával való szembehelyezkedésre is utalhatott a Kádár-korban²³. A – vizsgált fotógyűjtemény képkockáin is szereplő – Pillangó nevű fogvatartott tetoválásával kapcsolatban Fliegauf Gergely²⁴ arra a következtetésre jut, hogy az elítélt testét borító horogkereszteknek vajmi kevés közük lehetett a náciizmushoz. Egy interjúban²⁵ maga Pillangó is elsősorban az indiai kultúrával kapcsolta össze a szvasztikák jelentését. A jelenleg fegyházbüntetését töltő M. Alfréd a következőket mondta el a horogkeresztekkel, SS-jelekkel és birodalmi sasokkal kapcsolatban: „A francokat voltak ezek akkoriban önkényuralmi jelképek, meg rasszisták meg cigányellenesek. Dehogya! Emlékszem, a ’80-as években estek be a bévébe azok a lakótelepi punkgyerekek, na, azoknak volt horogkeresztjük. De azok meg épp az önkényuralom ellen lázadtak. Ha a kommunistáknak a fasiszták az ellenségei, akkor a fasiszta jelekkel stuffolhatjuk a kommunistákat, ez volt a logika.²⁶” A szocialista embereszményt a ’60-as években definiálni próbáló Miklósvári Sándor²⁷ alátámaszthatja M. Alfréd szavait: „Ennek az embertípusnak jellemzője a kommunista-szocialista világnézet, a szocialista erkölcs, s egyben az is, hogy elítéli a sovinizmust, irredentizmust és az antiszemizmust.”

A rendszerváltás éveitől kezdődően a horogkereszt újabb jelentésváltozáson ment keresztül, és a börtönökben – immár mint rasszista jelkép – kimondottan veszélyessé vált. „Én magam legalább 100 horogkeresztet és több mint 40 náci jelképet tüntettem el más mintával a ’90-es években – mesél az átalakulásokról László. – Az ilyen gyű-

21 Vö. Taliaferro, C., Odden, M. (2012)

22 Vö. Csabai M. (2015)

23 Vö. Szabó I. (1989)

24 Fliegauf G. (2014b)

25 Cserne I. (1987)

26 A fennálló társadalmi rend és ideológiák ellen lázadó punkok (pl. Siouxsie Sioux és barátai) a ’70-es évek végén épp horogkeresztes karszalagokkal masíroztak és polgárpukkasztottak London utcáin anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben is azonosultak volna az idegenellenességgel és a rasszizmussal (vö. Szőnyei T., 1989). A hazai punk és alternatív szubkultúrák megjelenéséről és szimbólumairól részletesen ld. Szőnyei T., 1992; Valuch T., 2013.

27 Miklósvári S. (1962)

lőlködő tetkókat már csak akkor merték közszemlére tenni, ha meggyőződtek róla, hogy gyengébb emberekkel vannak körülveve, vagy van még a közelben két-három hasonszórú, mint ők. Láttam már olyan újnácit, amelyik sírva fakadt, és az anyja életére esküdözött, hogy őt bealtatózták, és álmában toltak ki vele.”

„Nem tudom, hogy mit akarok, de azt tudom, hogy érzem el”²⁸

„A képekből és a tetoválások leírásaiból igen sajátos kompozíciós elvek következtethetők ki esetünkben – írja Cserne István²⁹ a szinte teljes testfelületén tetovált Deák Ferenc Pillangóról -: hogy tudniillik kompozíció nem létezik. D. F. úgy használja a bőrét, mint a papírt vagy a vásznat, ötletszerűen, az éppen szabad helyet tölti ki azzal, ami az eszébe jutott.” Pillangó egy különleges környezetben, a saját bőrén igyekszik spontán vizuális nyomokat hagyni³⁰. A minden tervszerűséget nélkülözni látszó „firkálgatás”, a kisebb képek egységbe rendezésének, összhangjának a hiánya a legtöbb fogvatartotti testfotó jellemzője. Nyíló rózsák kerülnek a horogkeresztek, illetve egy krokodil mellé, Hófehérke figurája alatt angol zászló látható, a kereszt felett „OMERTA!” felirat figyelmeztet a hallgatásra, mellette egy meztelen nő pózol. A hosszú pillákkal ellátott, tágra nyílt szemekké alakított mellbimbók közé lepkeforma ékelődik, illetve egy nyakra helyezett lánc nővel, egy másik képen pedig egy tányérsapkás alak figyel bennünket az „I’m Superman” felirat szomszédságában. Kérdés, hogy ha a testen található valamennyi tetoválást *testszövegnek* nevezzük³¹, és akként értékeljük, akkor összeállnak-e valaha a gyakorta egymásba érő, újraírt, rontott, félbehagyott szövegdarabok egységes jelentéssé.

A testszimbolikában az évezredek során rendkívül változatosan tükröződtek a „civilizáltról” és a „barbárról” kialakított nézeteink³². Egyes népcsoportok például úgy gondolják, hogy a „természetes testből” éppen a díszítés, a tetoválás által válik „kulturális test”³³. A 19. és 20. században a magyar nemesség és nagypolgárság köreiben még népszerű, sikkes volt a „tetováció” (pl. Széchenyi István és Horthy Miklós maguk is tetováltak voltak). A későbbi évtizedekben ugyanakkor a testfestés jelentése megváltozott: a tetovált bőr a „kifinomultság” vagy „nagyvilágiság” helyett a „torzzal”, az „elcsúfítással”, a „testet természetellenes módon használóval” vált egyenértékűvé³⁴.

Számos szociálpszichológiai kutatás igazolta már³⁵, hogy a testet ösztönösen úgy szemléljük, mintha annak külső megjelenése a belsőt reprezentálná (azaz úgy vélekedünk, mintha a külső kimutatná a jellemet és a személyes tulajdonságokat). Míg az adott kor normáinak követése, a szépség pozitív belső tulajdonságok feltételezésével kapcsolódik össze, addig a „csúfat” rendszerint „morális rútság”hoz”, például bűn-

28 Az „anarchizmusra”, a többség által elfogadott értékek, ízlés és rend megkérdőjelezésére és lerombolására utaló sor idézet a Sex Pistols nevű angol punkegyüttes „Anarchy in the UK” című számából.

29 Cserne I. (1987)

30 Vö. Vass Z. (2015)

31 Vö. Balázs G. (1987)

32 Vö. Kapitány Á., Kapitány G. (2013)

33 Vö. Kunt E. (1987); Bodrogi T. (1987)

34 Vö. Szabó I. (1989)

35 Ld. pl. Hewstone, M., Stroebe, W., Codol, J., Stephenson, J. M. (1997)

zói hajlamokhoz kapcsoljuk (vö. Lombroso elméletével). Az „összefirkált”, ily módon megbecstelenített és beszennyezett test részben a „rútsága”, részben pedig a konvenciók szándékos áthágása, a másokban undort keltő elemek *sajátként* való elfogadása és vállalása miatt válhat mocskossá, sőt erkölcsi értelemben fertőzővé, megteremtve ezzel a társadalomban abnormálisnak tartott személyek és csoportok kirekesztésének alapját³⁶. A második világháború utáni Magyarországon a tetováltak – Széchenyiékkel ellentétben – immár a társadalomtól vagy a politikai hatalomtól való elfordulás, a kirekesztettség, a vállalt másság, a deviancia és a dezintegráció üzenetének közlését szánták testjeleiknek³⁷. A testi szférát kizárólag a fegyelmezettség, az önszabályozás és a munka felől értelmező, azt a megtagadott „öszönösséghez”, „öncélú élvezetekhez” és „veszélyes vágyakhoz” kapcsoló szocialista erkölcsiség a ’80-as években már javíthatatlan ellenfelet és politikai fenyegetést látott a tetovált testben³⁸.

Az eddig elmondottak alapján úgy tűnik, hogy – mivel alapvetően a testünk teremti meg a fizikai és szociális térbe való beilleszkedés és integráció lehetőségét³⁹ – a ’80-as években a tetovált test *önmagában*, tehát a bőrre vitt mintáktól függetlenül is képes volt létrehozni a különbözőség, a másság, a társadalmon kívüliség jelentésmezéjét. A testfestést alkalmazó fogvatartottak nemcsak az „Idegent” jelenítették meg a fennálló normák megszegése és a – szocialista szemmel – „esztétikusra”, „szépre” való törekvés elutasítása által⁴⁰, de egyúttal áthidalhatatlannak tetsző távolságot is létrehoztak önmaguk és a „többi test”, a társadalom nem deviáns tagjai között⁴¹. Szabó Ildikó⁴² vizsgálatai szerint 1989-re a tetoválás nyilvánvalóan összekapcsolódott a marginális társadalmi helyzettel, a börtönvilággal, illetve a társadalommal – vagy éppen a hatalommal – való szembenállással. A késő Kádár-kor társadalmában a Monarchia korabeli évekkel összevetve nehezebbé vált a közlekedés a fegyintézetek és a kinti világ között. „Áthatolhatatlanabbak lettek azok a falak, amelyek talán örökre elválasztják egymástól a börtönök lakóit szerencsésebb társaiktól: megint stigma lett a tetoválás, amire már volt példa a középkorban és az újkor elején, legutóbb pedig a század közepén – csak most *önként* vállalt stigma.”

A Szabó Ildikó által vázolt jelenség, miszerint a kitaszítottak gyakran *saját maguk* bélyegzik meg magukat⁴³, nem új keletű a történelemben. Kényszerített tetoválásokkal korábbi korokban a bűnözőket jelölték meg, majd a náci Németországban bukkantak fel ismét, ahol a tetovált szám degradációt, tárgyként való kezelést, teljes uralom alá hajtást jelentett⁴⁴. Rozicky⁴⁵ a tetoválás történetének vizsgálatakor részle-

36 Vö. Douglas, M. (2003); Kende A. (2002)

37 Szabó I. (1989)

38 Vö. Borgos A. (2002)

39 Vö. Solymosi K. (1987)

40 A fogvatartottak gyerekkrajzokat vagy avantgárd művészeket idéző, a hétköznapi harmóniafogalmunkat megcsúfoló testdíszítései éles ellentétben állnak a Nevelési Tervben megfogalmazott esztétikai elvekkel: „A szocialista ember felismeri, élvezi és helyesen értékeli a természetben, a tárgyi környezetben, a munkában, az emberi életben és a művészetben megnyilvánuló szépséget. Elítéli az ízléstelenséget. Törekszik kibontakoztatni a benne rejlő művészi adottságokat (Soltész E., 1963)”.

41 Németh Z. (2013)

42 Szabó I. (1989)

43 Kunt E. (1987)

44 Buda B. (2009)

45 Rozicky, A. (2007)

tesen elemzi azokat a fordulópontokat, melyek során a kirekesztett és megbélyegzett személyek elkezdtek „visszaigényelni” a testüket. A korábban erőszakkal megjelölt japán bűnelkövetőknél például egyszer csak megváltozott a tetoválás értéke. Miután az 1850-es években betiltották az addig büntetésképpen alkalmazott bőrjeleket, a stigmatizációt, a testfestés illegális jelleggel és immár önként vállalt identitáskifejezőként élt tovább a jakuzaközösségekben. Az orosz bűnözői szubkultúrában hasonló változásoknak lehetünk tanúi. A korábbi szegyenbélyegek, azaz a hatalom által kikényszerített tetoválásgyakorlatok váltak később a „becsület” és a „megbecsültség” jelzéseié az orosz tolvajvilágban⁴⁶. „A dolog iróniája – foglalja össze a változásokat McCarron⁴⁷ –, hogy amikor az állam elveszíti a hatalmát arra, hogy tetoválja azokat, akiket bűnözőknek ítélt, akkor azok elkezdik tetoválni saját magukat.”

A '80-as évek magyar fegyintézeteiben fogva tartottak tetoválásai között is viszonylag gyakran találkozunk az „önbélyezés” szimbólumaival (amellett, hogy – amint azt kifejtettük már – a Kádár-korban a tetoválás aktusa maga is a stigmatizálódással lehetett egyenértékű). A szándékosan a börtönre és a büntetett előéletre utaló explicit jelképek közé sorolható a jól látható/el nem takarható helyre, a hüvelyk- és a mutatóujj közé rajzolt úgynevezett ötpon-tetoválás („Egyedül a négy fal között”; „Tökölön jártam, túléltem”; „Fk.-s összetartás” jelentésekkel⁴⁸. Az állatfigurák között – a szabadságot, illetve a börtönből való megszökést jelképező pillangó mellett – a sas a leggyakoribb motívum. A kép – az előző fejezetben már elemzett „birodalmi sas” jelentésréteg mellett – az elítéltek beszámolóí szerint magát a Szegedi Fegyház és Börtönt is szimbolizálja. „Így látják, hogy börtönben voltam – mondták a fogvatartottak Géczy Zsoltnak⁴⁹ –, de nem szégyellem ezt kinyilvánítani.” Akadnak olyanok is, akik a nyilvántartási számukat írják a testükre, mások azonban inkább a felügyelők rangjelzései-nek saját vállukra tetoválásával kísérleteznek. Cserne István⁵⁰ szerint mindez az „agresszorral való azonosulásra” utalhat:

„Ha az infantilis helyzetben lévő bentlakó a börtönőr bőrébe bújik, ha magára veszi, a bőrére tetováltatja annak váll-lapjait, nem kívülről érzi magát szabályozottnak, hanem szinte mágikus módon ő maga a szabályozó, a felettes személy.”

A korábban a tetovált nőalakokkal, a hiány örökre a bőrbe írott jeleivel kapcsolatban felmerült kérdés az önként vállalt stigmával összefüggésben ismét feltehető: vajon miért jelölik meg magukat – a munkakeresést és a visszailleszkedést is ellehe-

46 Vö. Kovács Á., Sztrés E. (1989)

47 McCarron, K. (2008)

48 Vö. Fliegauf G. (2004a); Szucsáki M. (2013)

49 Géczy Zs. (1996)

50 Cserne I. (1987)

tetlenítve⁵¹ – azok, akikről egyébként is szívesen megfeledkezne a civil közösség? A '80-as évek tetoválásait végiglapozva első ránézésre úgy tűnhet, hogy a fogvatartottak készek elfogadni a társadalom által számukra felkínált identitást. Mintha a képek – főképp a börtön által a személyükhöz rendelt, magukra tetovált nyilvántartási szám – által jelentenék ki: „Az a deviáns személy vagyok, akivé éppen ti tettetek!”⁵². A jól látható helyeken elhelyezett díszítések – különösen Pillangó „megbotránkoztató” arctetoválásai –, illetve a rendszerellenes motívumok ugyanakkor azt is jelzik, hogy a tetováltak nem hajlandók a deviancia stigmájának beletörődő megadással történő viselésére vagy rejtegetésére. Igyekeznek kibillenteni a szégyenbélyeg jelentését az elnyomó hatalom, illetve a társadalom által felkínált interpretációk közül, és *saját jelentésekkel* ellátni azt⁵³.

Ily módon ahelyett, hogy passzívan vetnék alá magukat az őket körülvevő társas világ nyomásának és ítéletének, a bőrükre rajzolt képek és feliratok segítségével inkább maguk szeretnék elfogadtatni a többséggel az általuk választott önmeghatározást⁵⁴. A tetoválás a készen kapott identitás kifigurázása, túlhangsúlyozása és új kontextusba helyezése során lényegében az öndefiníció és a cselekvés *szabadságát* erősíti meg egy olyan környezetben, amelyben az egyént szünet nélkül próbálják a hatalom által – azaz a személyéhez képest *külsődlegesen* – meghatározott identitástípusokhoz szegezni. Így válik a „közveszélyes munkakerülő” bélyegéből a „Világ csavargója” büszkesége, a „börtöntöltelék” címkéből pedig a „Bűn az élet” filozófiáját, a tiszta élet lehetetlenségét nyíltan megfogalmazó ellenállás.

Köszönettel tartozom Bakos Zoltán fotóművésznek, a tetoválásokat ábrázoló fényképek készítőjének, kollégáimnak, azoknak a fogvatartottaknak, akik az idézett történeteknek és egyéb élményeiknek a megosztásával a munkámat segítették, illetve Fiáth Mariannának a nyelvi javításokért.

51 Pillangó például a következőket mondta el a reintegrációs törekvéseivel kapcsolatosan a vele interjút készítő Cserne Istvánnak (1987): „Mert jelentkeztem egyszer egy vendéglátó vállalatnál, meglátott a góré, és azt mondta, hogy ne haragudjon, fiatalember, de indiánokat nem alkalmazunk! És volt, hogy kimentem a strandra, és már csomagoltak is. Néztek körül, hogy megvan-e mindenük.” Géczy Zsoltnak (1996) hasonlóképpen nyilatkoztak a tetovált fogvatartottak: „Hátrányom származott belőle, mikor például bementem egy munkahelyre, és meglátták a tetoválást. Az addig meghirdetett munkahely már be volt töltve.”

52 Vö. Seaton, E. (1987)

53 Vö. Goffman, E. (1981)

54 Vö. Phelan, M. P., Hunt, S. A. (1998)

Felhasznált irodalom

- Balázs G. (1987): „Titok a neved, Suha János...”: magyarországi tetovált feliratok. *Forrás*; 19(3): 35–52.
- Bodrogi T. (1987): A tetoválás etnológiája: a személyi művészet és műfajai. *Forrás*; 19(3): 110–142.
- Borgos A. (2002): „Testkép-képek.” Áttekintés a fogalom filozófiai és pszichológiai értelmezéseiről. In.: Csabai M., Erős F. (eds.): *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Buda B. (2009): Gyakran éreztem, hogy a tetoválást érdemes lenne kutatni! In.: Singer M. (ed): *Lelke rajta. A tetoválás pszichológiája*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Csabai M. (2002): A test átalakítása. Technikák és perspektívák. In.: Csabai M., Erős F. (eds.): *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Csabai M. (2015): Az Én üzenetei a test átalakítása által: az önazonosság keresése a test formálásában és destrukciójában. In.: Düll A., Varga K. (eds): *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Cserne I. (1987): Indiánokat nem alkalmazunk! [tetoválások egy fegyházban] *Forrás*; 19(3): 69–82.
- Douglas, M. (2003): *Rejtett jelentések*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Fliegauf G. (2014): A tetoválás mint szubkulturális jelenség: marginalizálódásra utaló jelek magyar fogvatartottak tetoválásain. *Börtönügyi Szemle*, 2014a, (34)1: 48–64.
- Fliegauf G. (2014): Kis apokrif a börtöntetoválásokról: a büntető hatalom és a szubkultúra. In.: Hack P., Koósné Mohácsi B. (eds): *Emberek őrzője. Tanulmányok Lőrincz József tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014b.
- Géczy Zs. (1996): Tetováltan. Felmérés a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben. *Börtönügyi Szemle*; (16)4: 50–60.
- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hewstone, M. – Stroebe, W. – Codol, J. – Stephenson, J. M. (1997): *Szociálpszichológia – európai szemszögből*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Kft..
- Hoppál M. (1987): Test-jelek: tétova jegyzetek a tetoválásról. *Forrás*; 19(3): 66–69.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2013): Archaikus tudatformák és testképek a mai magyar társadalomban. In.: Balázs G. (ed.): *A test szemiotikája. Testjelek a mindennapokban és a művészetben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Kapitány Á. – Kapitány G. (2000): *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest: Új Mandátum.
- Kende A. (2002): „Sikertelen” testek, testükkel megjelölt csoportok. In.: Csabai M., Erős F. (eds.): *Test-beszédek. Köznapi és tudományos diskurzusok a testről*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Kovács Á. (1987): A (test)művészet örök, avagy: bevezetjük a tetoválást. *Forrás*; 19(3): 2–25.
- Kovács Á. – Sztrés E. (1989): *Tetovált Sztálin. Szovjet elitéltek tetoválásai és politikai karikatúrái*. Szeged: Népszava Kiadó Vállalat.

- Kunt E. (1987): Van kép a bőrödön? *Forrás*; 19(3): 94–99.
- McCarron, K. (2008): Skin and Self-Indictment: Prison Tattoos, Race, and Heroin Addiction. *English Studies in Canada*; (34)1: 85–102.
- Miklósvári S. (1962): *Nevelési Terv*. Budapest: Pedagógiai Tudományos Intézet.
- Németh Z. (2013): A torz test mint műalkotás. In.: Balázs G. (ed.): *A test szemiotikája. Testjelek a mindennapokban és a művészetben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.
- Phelan, M. P. – Hunt, S. A. (1998): Prison Gang Members' Tattoos as Identity Work: The Visual Communication of Moral Careers. *Symbolic Interaction*; 21: 277–298.
- Rozycki, A. (2007): *Prison Tattoos as a Reflection of the Criminal Lifestyle and Predictor of Recidivism*. PhD. Dissertation.
- Ruzsonyi Péter (1988): *Tetováció a büntetés-végrehajtásban*. Módszertani füzetek; 1: 32–40.
- Seaton, E. (1987): Profaned Bodies and Purloined Looks: The Prisoner's Tattoo and the Researcher's Gaze. *Journal of Communication Inquiry*; (11)2: 17–25.
- Dr. Soltész E. (1963): Neveljünk tervszerűen! A Művelődésügyi Minisztérium „Nevelési Terv”-ének ismertetése. *Parlando*; 10: 1–3.
- Solymosi K. (1987): A tetováálás motivációi. *Forrás*. 1987; 19(3): 59–65.
- Somogyvári L. (2014): A test meztelensége. Képek és diskurzusok a magyar pedagógiai sajtóban a hatvanas, hetvenes években. In.: Géczy J., András F. (eds.): *A test mint antropológiai tér*. Veszprém: Pannon Egyetem, Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar.
- Steward, S. M. (1990): *Bad Boys and Tough Tattoos. A Social History of the Tattoo with Gangs, Sailors and Street-Corner Punks 1950–1965*. New York: Harrington Park Press.
- Sykes, G. M. (1958): *The Society of Captives. A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press.
- Szabó I. (1989): Tetovált börtön. *Szociológia*; (18)3–4: 311–327.
- Szőnyi T. (1989): *Az új hullám évtizede 1*. Budapest: Laude Kiadó.
- Szőnyi T. (1992): *Az új hullám évtizede 2*. Budapest: Katalizátor Iroda.
- Szucsáki M. (2013): Tiltott varrószakkör a rácsok mögött – Szabaddá tesz? *Börtönügyi Szemle*. 2013; (32)1: 77–90.
- Taliaferro, C., Odden, M.: Tattoos and the Tattooing Art in Perspective: An Overview and Some Preliminary Observations. In.: Robert Arp (ed., 2012): *Tattoos. I Ink, Therefore I Am*. Malden, MA: Wiley–Blackwell.
- Valuch T. (2013): *Magyar hétköznapiak – Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Budapest: Napvilág Kiadó Kft.
- Vass Z. (2015): Firkák üzenete: a spontán firka és a tetováálás mint ember–környezet tranzakció elemzése. In.: Düll A., Varga K. (eds): *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Voigt V. (2013): A test felé fordulás. Hoc est corpus – nem hókuszpókusz. In.: Balázs G. (ed.): *A test szemiotikája. Testjelek a mindennapokban és a művészetben*. Budapest: Magyar Szemiotikai Társaság.

